

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

VI. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-YESEVİLİK-

23-25 KASIM 2018

Kastamonu Üniversitesi
VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Vefî Sempozyumu
(Yesevîlik)

Editörler:

Dr. Öğr. Ü. Cengiz ÇUHADAR

Dr. Öğr. Ü. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

Kapak Tasarımı:

Dr. Öğr. Ü. Köksal BİLİRDÖNMEZ

Kastamonu Üniversitesi

ISBN: 978-605-4697-22-9

Aralık 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Her hakkı saklıdır.

MÂTÜRÎDÎ'DEN AHMED YESEVÎ'YE EHL-İ SÜNNET YOLU

Ahl al-Sunna: From Mâtürîdî to Ahmad Yasawi

Ramazan BİÇER* - Fatih KURT*

Özet

Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Divan-ı Hikmet'inde tasavvufi konular yanında akaid meselelerine de yer vermiştir. Aynı zamanda Yesevî, kendisine özgü bir tasavvuf akaidi geliştirmiştir. Yesevî'nin Hikmet Divanı'daki inanç konularının ağırlıklı olarak İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) görüşleri ekseninde şekillendiği görülmektedir. Bu haliyle Yesevî, yaşadığı dönemin şartları doğrultusunda oluşturduğu dini anlayışında, akaide öncelik vermiş ve tasavvufi yönelişi de Mâtürîdî akaidine uyarlamak suretiyle özgün bir metot ortaya koymuştur. Hem Mâtürîdî hem de Yesevî, birisi itikadi diğeri de tasavvufi metotlarında marifetullah'ı ana hedef olarak amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Mâtürîdî ve Yesevî, Ebu Hanife'den kaynaklanan Ehl-i sünnet itikadı doğrultusunda, farklı şeritlerde insanların doğru inanç ve uygulanabilir bir din anlayışına sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Yesevî, Tasavvuf, Akaid, Divanü'l-hikmet

Abstract

Ahmad Yasawi (d. 562/1166), in the book "Divan al-Hikmah", included the Sufis issues as well as theological topics. Yasawi has developed his own theological-mysticism. It can be seen that the subjects of faith in Yasawi's Divan Council are shaped mainly in the axis of Ahl al-Sunnah especially reviews of Mâtürîdî (d. 333/944). In this way, Yasawi, in accordance with the conditions of his time in the religious understanding, has given priority to the beliefs, and the mystical orientation of the mature approach in line with the Mâtürîdî thought has demonstrated a unique method. Both Mâtürîdî and Yasawi aim to be the main target of *al-Ma'rifa* in the mystical method. Mâtürîdî and Yasawi's main source were Imam Abu Hanifa (d.150/767). In line with the Ahl al-Sunnah, they have the right belief and a practical religious understanding in different lanes.

Key Words: Mâtürîdî, Yasawi, Tasavvuf, Aqaid, Diwan al-Hikma

Giriş

Ehl-i sünnet

"Ehl-i Sünnet" adlandırılmasının hicri III. asra kadar olan devredeki kullanımı ile daha sonraki kullanımı arasında farklılıklar mevcuttur. Yapılan bu tasniften birincisine "Ehl-i Sünnet-i Hassa", ikincisine ise "Ehl-i Sünnet-i Âmme" denilir.⁶ İlk üç asırda Ehl-i Sünnet terimiyle, kendisinden öncesinin metodolojisini temsil eden "Ashabu'l-hadis" veya "Selefiye" kastedilmektedir. Ancak bugün Ehl-i Sünnet'le hicri III. asrın sonlarından itibaren teşekkül ederek günümüze kadar varlığını sürdüren öncülüğünü Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö.324/936)'nin yaptığı Eş'arîlik ile Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö.333/944)'ye nispet edilen Mâtürîdîlik kastedilmektedir (Karaağaç, 2013:165).

Genel olarak Ehl-i sünnet, "Hz. Peygamber ile ashap cemaatinin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tarifte yer alan 'dinin temel konuları'ndan, İslamiyet'in kesin kabulü olarak bilinen ve 'usûlü'd-din' şeklinde adlandırılan inanç ilkeleri amaçlanmaktadır (Yavuz: 1994, 525).

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr

** Dr. DİB, fatihkurt25@hotmail.com

Ehl-i sünnetin temel ilkeleri öncelikle akıl ve nakil birlikteliğidir. Ehl-i sünnet âlimleri diğer ilkeler gibi bunu da Kur'an'a dayandırmışlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de 500 fazla ayet, akılı kullanmayı önermektedir. İlgili ayetlerden bazıları şunlardır:

"Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun" dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir". (el-Bakara 2/73)

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır" (el-Bakara 2/164); "Dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz diye böyle yapıyor" (el-Bakara 220).

"Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık" (Al-i İmran 118); "Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. 'Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru' derler" (Al-i İmran 191); "Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır" (en-Nahl 169); "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor" (en-Nahl 90).

Bunlar ve benzeri ayetlerde Allah Teâlâ insanlara aklını kullanmalarını emretmektedir.

Ehl-i sünnet'in önemli diğer bir ilkesi de amel-iman ilişkisidir. Nitekim Amelin büyük günah işleme durumunda imanı ortadan kaldırıp kaldırmadığı konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri, Hariciler ve Mu'tezile ile temel bir ayrılık içerisine düşmüşlerdir. Haricilere göre, büyük günahlardan birini işleyen kâfir olur. Bu doğrultuda onlar mürtekb-i kebir'e doğru olarak nitelerler.

Mu'tezililere göre büyük günah işleyenler imandan çıkmakla birlikte küfre de girmeyip ikisi arasında bir konumdadır. Onlar bunu "el-menzile beyne'l-menziletayn" olarak adlandırmışlardır. Bu kişi eğer tövbe etmeden ölürse, kâfir konumuna düşüp ebedi azaba duçar olur. Eğer işlediği günahı terk edip tövbe ederse, tekrar mü'min niteliğini elde eder.

Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre ise iman ve amelin yakın ilişkisi ve etkileşimi bulunmakla birlikte ikisi arasında bir aynılık yoktur. Kur'an'da çoğu defa iman eden ve salih amel işleyenlerin bir arada zikredilmesi, aralarında bir bağ ve gereklilik algısı oluşturuyorsa da aradaki 'vav' şeklinde bir atıf edatının bulunması, ikisinin aynı olmadığı ve zorunlu olarak birbirlerini gerektirmediğini gösterir. Aynı şekilde amelin bazı şart ve durumlarda ertelenmesi veya muaf görülmesi de onun bütünüyle imanla özdeşleştirilemeyeceği anlamına gelir. Bununla beraber Ehl-i Sünnet'in görüşünü ameli tamamen dışlayan, onu gereksiz bulan bir anlayış olarak görmek uygun değildir (Özervarlı, 2006:124).

Ehl-i sünnet'in sistematikleşmesini sağlayan ilk öncülerden olan Eş'ari ve Mâtürîdî'ye

göre iman, kalbin tasdikidir. İkrar ise sonradan gelir ve itikadi açıdan zorunlu olmayıp, sosyal ve idari bir zorunluluktur. Ebû Hanîfe'ye göre de iman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır. Bu doğrultuda Ehl-i sünnet'e göre amel, imana dâhil değildir. Nitekim Ebû Hanîfe'ye göre, "Allah'ın kitabından herhangi bir şeyi inkâr etmedikçe Hz. Muhammed'in ümmetinden asî kimselerin hepsi gerçekten mümin olup, kâfir değildirler" (Ebû Hanîfe, 1992a:53). Bu doğrultuda "Ehl-i kible tekfir edilemez" diyen Ehl-i sünnet, bundan "Kıbleye karşı namaz kılmayı kabul edenler" şeklinde açıklamışlardır. Bunun daha geniş anlamı ise, imanın şartlarını kabul eden mü'minler, küfre nispet edilemez demektir. Bu doğrultuda Ehl-i sünnet dışındaki oluşumlar, "ehl-i bid'at, ehl-i ehvâ, mübtedia, fırak-ı dâlle" şekillerinde adlandırılmıştır.

Özetle, Ehl-i sünnet dışı oluşumlardan bir kısmı imanın tanımında ameli de katarak iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel şeklinde tasnif etmişlerdir. Bu tanım doğrultusunda Hariciler ve Mu'tezile, amelleri yerine getirmeyen kimseleri, imanın dışında tasavvur etmişlerdir. Mu'tezile ise ameli olmayan veya büyük günah işleyen kimseyi, imanın dışına atmış ve iman ile küfür arasında bir yer anlamına gelen "el-Menzile beyne'l-menziletyn" olarak kabul etmiştir.

Bu şekildeki bir anlayışla amelin imandan bir parça olduğu ve dolayısıyla büyük günah işleyen kimseleri ahirette azap göreceği yani cehenneme gideceği şeklindeki bir yaklaşımın doğuracağı sonuçlar göz önüne alınmalıdır. Nitekim Hz. Peygamberden hemen sonra meydana gelen Cemel savaşında yer alan sahabilerin hükmü ve durumu ne olacaktır? Zira orada insan öldürmek gibi en büyük günahlardan birini işlemişlerdir. Öldürenin cehenneme gideceği veya öldürülenin de durumunun ne olacağı gibi hususlar tartışma konusu olacaktır.

Bu doğrultuda tekfire neden olan saiklerin, cehalete bağlı taassup, dar görüşlülük, özgüven eksikliğinden kaynaklanan öndere kayıtsız şartsız bağlılık ve taklit olduğu anlaşılmaktadır.

Usüllüddin ve akaid kitaplarında Ehl-i Sünnet'in ilkeleri veya temel görüşleri mensup olunan mezhebe, döneme, muhaliflerin durumuna ve muhatap kitleye göre farklılık göstermektedir. Eş'arî ve Mâtürîdîlerin yazdıkları kelam kitaplarında söz konusu ilkelerin sıralanması yerine onların izahı, epistemolojik ve ontolojik açıdan temellendirilmesi ve doğruluklarının ispatı yapılır. Genelde bilgi bahsi, akıl yürütme, arazların değişkenliğinden hareketle âlemin yaratılmışlığı, yaratıcının varlığı ve özellikleri, insanlara rehber ve yol gösterici göndermesi, irade ve sorumluluk meseleleri, ahiret, sem'iyyat ve imamet şeklinde bir sistematiğe dayanır (Özervarlı, 2006:124).

Atay'ın ifadesi doğrultusunda Mezhep, modern sosyolojiye göre, büyük kitleye karşı yeni bir fikri tavırla ortaya çıkıp ona tepki göstermek ve onu reddetmektir. Buna göre Şia, Mu'tezile ve Haricilik bu anlamda birer mezheptir. Zira onlar kendi fikrini ortaya atarak, toplumun geneline karşı tavır almışlardır. Ancak Ehli Sünnet bir mezhep değildir. O Müslüman toplumun tümünü temsil etmektedir. Herhangi bir kesime yönelik olarak ortaya çıkmadığı gibi, büyük kitleye karşı bir tavır da yoktur. Bunun için Ehli Sünnet, bütün mezhepleri içine sığdıran İslam'ın ana caddesi sayılmaktadır (Atay, 1983:188).

İmam Mâtürîdî

Mâtürîdî düşünce sisteminin temeli Ebû Hanîfe'nin görüşlerine dayanmaktadır. Zira Mâtürîdî, eserlerinde Ebû Hanîfe'den pek çok yerde bahsetmiş, kendi fikirlerini onun fikirleri ile temellendirmiştir. Bu nedenle kaynaklarda, "Ebû Hanîfe mezhebinin ilk mütekellimi" şeklinde nitelendirilmiştir.

Ebû Hanîfe, kelâm ilminin dini ve zorunlu bir ilim olduğuna ilişkin tercihleri başta olmak üzere kelâmın karakteristik özelliği, içeriği, sosyo-kültürel yapısı ve siyasetle ilişkisine yeni tanımlamalar getirmiştir. Ebu Hanife, bilgi tanımını ve bilgi-kaynak ilişkisini belirlemiş, aklın kullanımının zorunluluğuna, nasların anlaşılmasına ve doğru yorumlanmasına ilişkin görüşler ortaya koymuştur. Onun görüşleri, yazdığı risaleleri ve yetiştirdiği talebeleri aracılığıyla İslam âlemine duyurulmuştur. Bu öğrenciler, özellikle Belh, Semerkand, Horasan, Irak, Suriye ve Mısır'a gitmişler ve oralarda Ehl-i Sünnet akidesini tanışmışlardır. Mâtürîdî de Hanefî âlimlere talebelik yapmış, bu sayede Ebû Hanîfe'nin görüşlerine muttali olarak o fikirleri genişletmiş, akli ve nakli olarak delillendirmiş ve böylece kurucusu olduğu Mâtürîdî mezhebinin temel esaslarını atmıştır.

Mâtürîdî'nin hocaları kanalı ile Ebû Hanîf'den rivayet ettiği *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *er-Risâle* ve *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, *el-Vasiyye* gibi risâlelerini okumuş ve yorumlamıştır. Ehl-i sünnet akidesinin izahı mahiyetindeki bu küçük risaleler, herhangi bir delile başvurmaksızın Ehl-i sünnet inancını açıklayan temel eserlerdir. İnanç konularına yaklaşım yöntemi açısından ve kapsam yönünden Ebû Hanîfe'den yararlanan Mâtürîdî, ondan yer yer alıntılar yaparak görüşlerinde, ondan esinlendiğini belirtmiştir.

Mâtürîdî, temel ve yaygın anlayış itibarıyla fıkıh alanında önder kabul edilen Ebû Hanîfe'nin sadece amelî değil, itikâdî görüşlerini anlamaya yönelmiş, bu eserlerin içerdiği inanç esaslarını akli ve nakli delillerle kuvvetlendirerek, sistematik kelâmın ana kaynakları haline dönüştürmüştür.

Ebû Hanîfe'nin attığı temeller üzerine Mâtürîdî tarafından tesis edilen Mâtürîdiyye mezhebi, daha çok Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir. Bu doğrultuda Hanefilik, sadece fikhî alanda öne çıkarılmış; itikadi alanda ise Mâtürîdîlik adı geçer olmuştur. Ebû Hanîfe'nin başlattığı ve şekillendirdiği yolu düzenleyip, genel-geçer kurallar haline dönüştüren Mâtürîdî, haklı olarak özellikle tüm Hanefilerin ve Müslüman Türklerin akaid alanında imamı olmuş, Müslümanların %80'inin benimsediği ve özümlediği Ehl-i sünnet itikadının iki önderinden biri olmuştur.

Mâtürîdî'nin görüşlerinin geniş bir coğrafyada kabul edilen bir mütekellim olmasında en büyük rol hiç şüphesiz onun ortaya koyduğu yöntem olmuştur. Mâtürîdî'nin ortaya koyduğu bu yöntem, onun kelâm ilmini nasıl sistematize ettiğini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, bu ilme kazandırmış olduğu yenilikler bakımından da son derece mühimdir. Zira o, kendinden önceki âlimlerin tartışmadığı önemli problemleri ele almış, akli ve nakli deliller kullanarak çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, kelâm ilmine getirmiş olduğu birtakım yenilikler ve dinî problemlere yaklaşım tarzıyla kelâma gerçek anlamda bir bilim hüviyeti kazandırdığı söylenebilir (Önal, 2013:142).

Mâtürîdî'nin en dikkat çekici yönü, dinde akıl ile nakli ahenkli bir şekilde kullanarak akıl-nakil arasında uzlaşmacı bir metot ortaya koymasındadır. Çünkü onun sisteminde akıl ve vahiy birlikteliği söz konusudur. Bu doğrultuda Mâtürîdî, alanında nakle bağlı kalmakla birlikte akla da gereken önemi veren Ebû Hanîfe'nin bu sistemini daha da geliştirmiştir.

Mâtürîdî, Selefiyye'den ve Eş'ariyye'den daha fazla akılcıdır. Başka ifadeyle, akla güvenme ve akli dinde kullanma yönünden Mâtürîdî, Mu'tezile'ye Eş'ari'den daha çok yakındır. Ancak Mu'ezile'den de birçok yönlerden de ayrılmaktadır. Nitekim Murtaşâ ez-Zebîdî konuyla ilgili olarak, Müslümanların metafizik konuları akıl ve nakil ile izah etmeye çalışmaları sonucunda kelâm ilminin oluştuğunu ifade ettikten sonra takip ettikleri usul ve metotlara göre kelâmcıları üç fırkaya ayırmıştır. Akli ön planda tutanın Mu'tezile, nakli ön plana alanın da Haşeviyye olduğunu dile getirdikten sonra hem akli hem de nakli kullanarak mutedil bir yol takip eden kelâmcıların Mâtürîdîler olduğunu

belirtir. Zira *Kitâb-ı Tevhîd*'e bakıldığında da dinin kendisi ile bilenebileceği iki esasın akıl ve nakil olduğu Mâtürîdî tarafından açıkça ifade edilmiştir. Çünkü ona göre, nakil yani vahiy, dinî bilgilerin kaynağı olduğu gibi, akıl da bunların doğruluğuna delalet etmenin yanında Allah'ın varlığı, bir takım sıfatları ve O'na imanın gerekliliği gibi alanlarda bilgiler sağlar. Buna göre Mâtürîdî, aklî muhakemeye büyük önem vermiş, tefekkürü ve aklî değerlendirmeyi ilmin kaynaklarından saymış; aklın diğer bilgi kaynaklarına üstünlüğünü de onun sadece bir bilgi kaynağı olmayıp aynı zamanda diğer bilgi kaynakları üzerinde bir denetleyici (hakem) görevi üstlendiğini kabul etmiştir. Buradan hareketle diyebilir ki onun kelâm ilmine kazandırdığı en önemli yenilik, beşerî bilginin varlığından, elde edilebileceğinden ve bilginin kaynaklarından bahsetmesidir.

Diğer taraftan Mâtürîdî, bilgi felsefesinde Eş'arî gibi Mu'tezilî bir geçmişe sahip olmamasına rağmen onların akılcılığını savunmuştur, ancak önemli hususlarda onlardan ayrılmıştır. Bu yüzden Mâtürîdî, Eş'arî gibi Mu'tezilî ıstılahî kavramlarını kullanmayıp kendi kelâm kavramlarını oluşturarak tamamen yeni bir okul kurmuştur. Bu nedenle o, ilk kez bilgi sistemini açıklayarak kelâm yapmaya başlayan bilgin olmanın yanı sıra kendinden öncekilerin, özellikle de Mu'tezilî'nin hilafına haberi de bilgi kaynakları arasına alan kişi olmuştur. Ayrıca tam bir felsefi sistem olarak algılanabilecek olan *Kitâb-ı Tevhîd* adlı eserinde tecrübe ve duyu organlarına bilgi edinmede önemli işlevler düşüğünü savunmuştur. Böyle bir konudan bahsetmesi, sistemini geniş bir felsefi temel üzerine bina etmesine neden olmuştur. Bu suretle o, kendine has bir varlık felsefesi (ontoloji) kurarak buna dayalı ilahiyat ve metafizik doktrinleri tesis etmiştir (Biçer, 2018:20).

İmam Mâtürîdî'nin yetiştiği ortam, daha çok İslam dışı dinlerin mücadele verildiği yer olmuştur. İmam Eş'ari'nin yetiştiği ortam ise daha çok İtikadi İslam mezheplerinin yoğun bir şekilde bulunduğu ve tartışıldığı bir alan olarak görülmektedir. Bu nedenle Mâtürîdî daha çok İslam dışı dinler ve inançlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Zira ona göre İtikadi İslam mezhepleri, ehl-i bid'at olarak nitelendirdiği için, İslam dairesinde kabul etmiştir. Mâtürîdî, İslam dışı dinleri de iki kısma ayırmıştır. Bunlardan ilkinin, Ehl-i kitap olarak adlandırılan Tevrat, Zebur ve İncil sahipleri olan Yahudilik ve Hristiyanlıktır.

Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitap terimi, insanlar tarafından kutsal kabul edilen herhangi bir dinî kitaba sahip bütün din sahiplerini değil de, tevhid geleneği içerisinde yer alan, Tevrat, Zebur ve İncil gibi Allah tarafından gönderilmiş kutsal kitapları bulunan, nübüvvet müessesine aşına olan ve Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın tabileri durumundaki Yahudi ve Hristiyanları ifade etmektedir (Önal, 2013:148).

Mâtürîdî, İslam dışı din ve inançları incelerken, değerlendirmenin ana mihengini, Allah katında geçerli olan dinin bir tane olması ve bunun da "Tevhid dini" özelliğine sahip bulunması şeklinde olmuştur. Çünkü Mâtürîdî'ye göre bütün peygamberler tek olan bu dine mensup oldukları için önceki dini verileri ve değerleri onaylamışlardır (Mâtürîdî, I, 249-250).

Fakat insanlar zamanla bu dinden uzaklaşıp, tevhid inancından sapmışlardır. Allah bozulan bu dini aslına döndürmek, tevhid inancını tekrar ikame etmek için farklı zamanlarda çeşitli peygamberler göndermiştir. Buna göre Hz. Muhammed de dâhil bütün peygamberler aynı dini tebliğ etmiş; bu anlamda insanları sadece Allah'ı birlemeye, ibadeti O'na has kılmaya ve O'ndan başkasına tapmamaya yani tevhid inancına çağırılmışlardır (Önal, 2013:149).

İmam Mâtürîdî ve yoldaşları, İslam itikadının temel ilkelerini oluştururken, naslardan hareketle, mevcut olan veriler doğrultusunda ve Kur'an'ın ana teması ve ilkelerine uygun bir şekilde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda geniş

yelpazeli ve kalp ile tasdiki esas alan bir iman tanımını benimsemişlerdir. Bu nedenle de mümkün olduğu kadar “ben mü’minim” diyenleri iman dairesi içerisinde değerlendirmeye çalışmışlardır. Tüm bu çabalarda, teolojik tartışmalardan öte, toplumsal ve realiteye muvafık bir dini anlayış oluşturmaya çalışmışlardır.

Nitekim Mâtürîdî’ye göre farklı dinleri benimseyenler, “O, gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya diğer eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtila böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle örnekler getirir” (er-Ra’d 13/17) ayetini açıklarken şöyle der: “Hak din, gökten inen suya benzer. Gökten tek bir suyun inmesi gibi semadan gelen hak din de tek olarak iner. Ancak insanlar, “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte Allah size bunları sakınsınız diye emretti” (el-En’am 6/153) ayetinde buyrulduğu şekilde farklı anlayışlara sahip oldular. Hâlbuki uyulması gereken din tektir. Bu din de tıpkı gökten inen yağmur gibi saftır. Yağmur gökten temiz ve tatlı olarak indiği halde, yeryüzünde farklı madde ve minerallerle karışması sonucu, suyun rengi ve tadı değişir. Bu doğrultuda suyun bir kısmı tuzlu, bir kısmı da acı, ötekisi de tatlı olarak şekillenir. Bunun nedeni, yeryüzünün cevherlerinin renk ve kokusundan farklı olmasıdır. Hâlbuki gökten yağın yağmur yeryüzüne inmeden önce temiz ve tatlıdır. Kendisinden faydalanılan su ise sadece tatlı olanıdır. Bunun gibi istifade edilen din de birdir. Öteki dinler ise, tıpkı tuzlu ve acı sular gibi kendisinden istifade edilemeyenlerdir” (Mâtürîdî, 2010:VII, 415).

Bu veriler doğrultusunda Mâtürîdî’nin, Ehl-i sünnet’in temel ilkelerini oluştururken, tamamen nass merkezli hareket ettiği ve nassların genel-geçer kurallarına uygun şekilde bir inanç sistemi oluşturduğu görülmektedir. Buna göre bazı kesimlerce dillendirildiği şekilde Mâtürîdî’nin seküler, laiklik ve başka din mensuplarının da tamamen kurtuluşa ereceği şeklinde bir düşünceye sahip olmadığı görülmektedir.

Mâtürîdî (ö. 333/944) yolunda yürüyen ve Mâtürîdî geleneğini takip eden yoldaşları da genellikle aynı metodu benimsemişlerdir. Ebü’l-Mu’in en-Neseî’de (ö. 508/1115) olduğu gibi, Mâtürîdî geleneğinin öncü âlimlerinden kabul edilen Nureddin Sabunî de (ö. 581/1184) benzer bir sistem ile *el-Kifâye* adlı ünlü eserini oluşturmuştur. *el-Kifâye*’nin en belirgin özelliği, tarihsel süreçte kelimeler ilmi alanında ele alınmış tüm konuları işlemesidir. Yazar bunu gerçekleştirirken, felsefi tartışmalara fazla girmeden, farklı din, inanç ve mezheplerin yaklaşım ve dayandıkları delilleri aktarmakta ve ardından da kendi, daha doğrusu Mâtürîdî’lerin görüş ve delillerini sıralamaktadır. Buradaki her bir meseleyi de, akli ve nakli deliller diyerek iki kısımda incelemektedir. Her konunun sonunda ise, kendi tercihinin, akli ve nakli delillere dayanarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Müellif, kelimeler konularının işlenmesinde felsefi tartışmalara detaylı girmeksizin, çok dar kısa olmaksızın maksadı ifade edecek şekilde bir kelimeler kitabı oluşturmuştur. Hemen hemen tüm Mâtürîdî mensuplarının çalışmaları bu sistem üzerine gitmiştir.

Sonuç olarak *el-Kifâye*, itikadi konuların derli toplu, hem akli hem de nakli olarak işlenmesi, kelimeler mevzularının ayet ve hadislerle eksenli nassi dayanaklarının vurgulanması bakımından, kendisine özgü bir metoda sahip olan özgün bir çalışmadır.

Ehl-i sünnet’in öncülerinden İmam Mâtürîdî’nin yoldaşlarından birisi olan Türk bilgini Sabunî’ye göre itikadi konuları temel ilgi alanı olarak seçen kelimeler ilminin gerekliliği şöyle açıklanmıştır:

Yüce Allah ve O'nun sıfatlarıyla ilgili bilgi, ilimlerin en yücresi ve üstünü, akıllı kimselerin elde etmesi gereken en zorunlu ilimdir. Bu, tüm ilimlerin aslı ve her mutluluğun kaynağıdır. Bu nedenle de buna "Usûl ilmi" denilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, A'râbîyle olan konuşmasında bu ilme "İlmin başı" adını vermiştir. Bedevî Hz. Peygambere "Ey Allah'ın elçisi, bana ilmin garipliklerini öğret" dediğinde o, "İlmin başı hakkında ne biliyorsun?" diye sorar. Bedevî de, "İlmin başı nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber, "Sende Allah bilgisi (ma'rifetullah) var mı?" diye sorduğunda bedevî, "Allah bilgisi nedir ki?" şeklinde soruya soru ile karşılık verir. Bunun üzerine Allah'ın elçisi, "Allah'ı, eşi ve benzeri olmayan, dengi de bulunmayan, Vâhid, Zâhir, Bâtın ve Ehad olarak bilmen, O'na ortak koşmaksızın ve de naziri bulunmaksızın inanmandır. İşte bu, gerçek bir Allah bilgisidir" buyurmuştur (Malik b. Enes, 1994, 10).

Yine Sabunî'ye (ö. 580/1184) göre Hz. Peygamber, "Ben sizin aranızda Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok çekinenim" şeklinde buyurarak, yaratılmışlar arasında bu ilimde kendisini en seçkin olarak tanımlamıştır. O yüzden bu ilim (Marifetullah), öğrenilme bakımından en önemli, yüceltmeye ve saygıya en layık ilimlerden biridir (Sabuni, 2014:39-40).

Mâtürîdî'ye göre marifetullah'ta en önemli faktörlerden birisi, "Biz ayetlerimizi hem afakta, hem kendi nefislerinde onlara göstereceğiz; öyle ki, şüphesiz onun hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun. Her şeyin üzerinde rabbinin şahid olması yetmez mi?" (Fussilet 41/53) ayeti doğrultusunda kişinin nefisini bilmesidir. Mâtürîdî, "Nefsini tanıyan Rabbini tanı" şeklindeki söylemi, "Kendini tanıyan Rabbini de tanımış olur. Çünkü kendi öz yapısını tanıyan kişi, kendisinin sahip olduğu işitme, görme gibi arazların inceliklerinden haberdar olmadığı gibi, kendi bünyesinde bozulan şeyleri düzeltmesini, ne kadar bir süre yaşayacağını ve hangi mekânlarda bulunacağını da bilemez. Ayrıca kişi kendi yapısı için söz konusu ihtiyaçların ortaya çıkış zamanı ve şekliyle bunları temin etmenin mahiyetini de tam manasıyla tespit edemez. İşte insanların, kendi öz yapısı karşısındaki konumu budur" şeklinde açıklamıştır. İnsan kendi yapısını, hiç yoktan var edilmesini, bazı yönlerinin yok edilerek diğer bazı yönlerinin varlığının devam ettirilmesi şeklindeki yönetilişini, sonra da algılanabilen bütün nesne ve olayların kendi idrakine sunuluşunu, içerisinde bulunduğu zaaf durumuna rağmen ihtiyaçlarının bütün yaratılmışlık özelliklerinden uzak bulunan bir varlık sayesinde mümkün olduğunu anlar. Bu doğrultuda, "Nefsini tanıyan Rabbini tanı" ifadesinin anlamı ortaya çıkmaktadır (Mâtürîdî, 2003:159-160).

Marifetullah bilgisi ile meşgul olduğu kabul edilen İslami ilimlerden birisi olan tasavvuf ile meşgul olan Ahmed Yesevî de (ö. 562/1166), Mâtürîdî (ö. 333/944) geleneği doğrultusunda itikadi konuları benimsemiştir. Burada, henüz gelişme ve şekillenme aşamasında olan Mâtürîdîliğin öncüsü olan İmam Mâtürîdî'nin de rehberi ve öncüsü olan İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini benimsediği görülmektedir.

Ahmed Yesevî

Ahmed Yesevî (ö. (ö. 562/1166), tasavvuf önderlerinden biri olmakla birlikte, Ebû Hanîfe geleneği doğrultusunda hareket eden ve Ehl-i sünnet ilkeleri çerçevesinde dini anlayışa sahip olan bir ulu zattır (Eraslan, 1989:160).

Yesevîlik veya Yesevîyye Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nispet edilen ve Orta Asya'da etkin olan tarikattır. Hoca Ahmed, "Yesevîlik" adı verilen tasavvufî anlayışıyla, Türk tasavvuf geleneğinin de kurucusudur. O'nun tasavvufî anlayışı, Türk topluluklar arasında bir Türk tarafından kurulmuş ilk tasavvufî tarikat olduğu söylenebilir. Çünkü O,

görüşleri ve şiirleriyle kendisinden sonra da birçok tasavvuf yorumlarına da ilham kaynağı olmuştur (Oral, 2017:125).

Hocası Hemedâni gibi Hanefî-Mâtürîdî anlayışında olan Ahmed Yesevî ve onun görüşlerini takip eden Horasan Erenleri, Gâziyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum diye de bilinen gazi dervişler Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük rol oynamışlardır. Yesevî'nin dînî anlayış ve fikirlerinden hareketle, fetihlerden önce gittikleri yerlerde kurdukları tekke ve zâviyeler yoluyla, insanlara İslâm dininin hoşgörü ve rahmet yönünü tanıştırmışlardır (Köprülü, 1993:75).

Yesevî, kendi düşünce biçiminin tamamen Kur'an merkezli oluşu ile ilgili açıklama gereği duyarak, şöyle demiştir:

Benim bütün hikmetlerim Sübhan'ın fermanı/ Okuyup bilir isen hepsi Kur'an'ın anlamı

Benim hikmetlerim âlemde sultan/ Eyler bir anda çöl yeri gül bahçesi (Sarı, 2016:612).

Öte yandan Yesevî, iman esaslarında sağlam ve selametli bir iman esasını öğrendikten sonra amel boyutuna geçilebileceğini ve bu doğrultuda da tassavufa temayül edilebileceğini şu ifadeleriyle belirtmiştir:

Tarikate şeriatsız girenlerin/Şeytan gelip imanını alır imiş

İş bu yola pirsiz dava kılanları/Şaşkın olup ara yolda kalır imiş (Sarı, 2016:335).

Yesevî'nin bu dizesine göre, dinin esaslarını (Şeriat), Kur'an'ı ve Sünneti bilmeden, hatta bunları iyice hazmetmeden, tarikata girilemez. Buna göre tarikat dinin temel esasları gereği gibi öğrenilip hazmedildikten sonra, tasavvuf yoluna girilebilir.

İmanın temel esasları yanında naslarda geldiği ve Hz. Peygamber tarafından uygulandığı şekilde amellerin yerine getirilmesi gerektiğini özenle vurgular.

Muhabbetin şevki ile yâr iste/ Oruç, namaz Rabb'im'in farzı olur.

Mahşer yerinde adaleti ile sorar olsa / Âşıkların bir Allah'a arzı olur (Sarı, 2016:316)

Buna göre tasavvufta önemli bir aşama olan aşk ve muhabbet boyutunun, ilahi buyruklara boyun eğmesi gerektiği kanaatinde olan Yesevî, tasavvuf yolunun tutulmasında ana gayenin, tevhid olduğunu şu ifadelerinde vurgular:

Marifet bostanı içine girib / Evvel tevhid ağacını gördüm orada.

O ağacın her dalında meyvası var/ Sübhan Azim nasib eyledi, aldım ben işte (Sarı, 2016:514).

Yesevî, Amelin imandan bir parça olmadığı şeklindeki Ehl-i sünnet düşüncesi çerçevesinde kalmakla birlikte, çünkü Yesevî divanında böyle bir kayıt geçmemektedir, ahirette kurtuluş için amelin gerekliliğine vurgu yapar:

"Cehennem der "Ben üstün, namazsızlar bende var / Namazsızlar boynunda yılan ile çıkan var" (Sarı, 2016:425).

Bu doğrultuda Yesevî'ye göre amel, imanın güçlendirir. Nitekim o şöyle demiştir:

Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir/ Her namazda imân baştan tazelenir (Sarı, 1996:425).

Öte yandan Yesevî'ye göre hak yolda olanlar, gönlünde ayet ve hadis (kitap-sünnet) bulunanlardır.

Cennet der "Ben üstün, âlim kullar bende var/Âlimlerin gönlünde ayet, hadis, Kur'an var" (Sarı, 1996:425).

Yesevî, Ehl-i sünnet görüşleri çerçevesinde Ru'yetullah konusunda bunun ahirette imkânını şu şekilde vurgular:

Cennet derki: "Ben üstün, cemal görmek bende var / Cemalini göstermeğe Rahim adlı Rahman var.

Kulum diyerek yananları sevip Allah / Hak gösterecek cemalini Vallah-billah (Sarı, 2016:393, 425)

Ahmed Yesevî'nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata, Yeseviyye denildiği gibi Ahmed Yesevî'nin, "Sultan" lakabına nisbetle Sultâniyye, cehrî zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilmiştir (Tosun, 2013:487).

Değerlendirme

İslam İtikadını şekillendiren ekoller arasında Müslümanların % 80'inin bağrına basan, geniş yelpazeli olarak Kur'an ve mütevatir hadisler merkezli bir yaklaşımın oluşmasını sağlayan Ehl-i sünnet'in öncülerinden Eş'ari ve Mâtürîdî, inanç alanında hataları en aza indirgeyici, çetrefilli ve ağıdalı bir inanç sisteminden uzak, yalın ve uygulanabilir bir akaid/kelam sistemi oluşturmuşlardır.

"Ehl-i kible tekfir edilemez" ilkesinde olduğu gibi, bu kapsayıcı yapısal özelliğinden dolayı Ehl-i sünnet, Müslümanların ezici çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Akaid ilkelerinin tespit edilmesi sonucu bunu halka ulaştıran ve sunan kesimlerin olması gerektiği de bir gerçektir. Özellikle, Gazzalî'nin ifadesiyle halkın çoğunun ilgi alanına girmeyen ve entelektüel bir tabakaya hitap eden, toplum içerisinde bir doktor konumunda olup, az bulunan kelamcılarının mensubu olduğu kelam ilminin öğretilerinin halka sunumunu sağlamada, toplumsal bir oluşum ve hareket olan tasavvufun önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Türk coğrafyasında yaşayan sufi akımların genellikle Ehl-i sünnet; özel de ise Mâtürîdî olması, ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda Ehl-i sünnet ilkelerinin Orta Asya ve diğer Türk coğrafyalarında yayılmasında Mâtürîdîlik ve Yesevîliğin önemli katkısı olmuştur. Mâtürîdî ilkesel boyutu temsil ederken, Yesevî de ameli yönüne ivme kazandırmıştır. Sonuçta her ikisi de Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini benimsemeleri nedeniyle de aynı kaynaktan beslendikleri anlaşılmaktadır.

Kelam tarihinde akli tefekküre önem vermesiyle tanınan ve bu yönüyle haklı bir payeye sahip olan İmam Mâtürîdî, Kelam ilminin diğer konularında olduğu gibi Allah'ı bilme (Marifetullah) mevzusunda da akla önemli bir sorumluluk vererek, Allah'ı bilmenin aklın bir gereklilik olduğunu savunmuştur. Kur'an'daki akli tefekkürü emreden ayetlerden hareketle akli kullanmayı Allah'ın bir emri olarak değerlendirmiş ve bunun bir sonucu olarak Allah'ın varlığının akılla bilinmesinin zorunluluğunu savunmuştur (Öztürk, 2005:97, 110).

Kelam ve tasavvuf, ilimlerinin temel iddialarının marifetullah olduğu anlaşılmaktadır. Marifetullah'ın, yaratılışın temel hedeflerinden olduğu kabul edildiğinde, hem itikadi hem de ameli açıdan, bu fitri gereksinimi karşılayacak nitelikte kelam

özellikle akaid ile tasavvuf bağlantısı, Müslüman toplumlarda dini işlevsel hale getirmiştir. Sağlıklı bir şekilde yürütüldüğünde bu birliktelik, aynı zamanda her iki tarafı da aşırılıklara karşı denge unsuru konumuna getirmiştir. Bu nedenle de tasavvuf kitaplarının büyük çoğunluğu, akaid konularıyla başlamaktadır. Yesevî'nin de belirttiği şekilde iman (şeriat) öncelikli olup, sağlam ve sağlıklı olmadığında, tasavvuf yolunda sülük etmek, başarılı ve hayırlı bir sonuç vermez.

Ehl-i sünnet'in Eş'arilik yanında en öncü temsilcisi olan Mâtürîdîlik ile tasavvufun önemli simalarından olan Yesevîlik, Ehl-i sünnet'in temel ilkelerinden kabul edilen "Marifetullah" a ulaşma aracı olarak tefekküre çok büyük önem veren Mâtürîdî, insana tefekkür etmemeyi telkin eden duygunun şeytani vesvese olduğunu söylemiştir (Mâtürîdî, 2003:209). Böylece o, Kur'ani bir buyruk olan aklın işlevselleştirilmesi için çaba göstermiş ve bu doğrultuda nass merkezli, toplumsal hayatta ve bireysel yaşamda, her türlü zaman ve zeminde uygulanabilir ve yaşanabilir bir dini sunum yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Atay, Hüseyin, *Ehl-i sünnet ve Şia*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1983.
- Biçer, Ramazan, *Akl ve irade kapısı İmam Mâtürîdî*, İstanbul: Erdem Yayınları 2018.
- Ebû Hanife, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri: el-Fıkhu'l-ebvat*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: MÜİFV Yayınları 1992.
- Ebû Hanife, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri: el-Vasiyyet*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: MÜİFV. Yayınları 1992.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", *DİA*, II, 159-161, 1989.
- Karaağaç, Hilmi, "Ehl-i sünnet'e göre tekfir problematiği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXX, 163-186, Erzurum 2013.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yayınları 1993.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan yayınevi 2004-2010.
- Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İstanbul: İSAM Yayınları, 2003.
- Oral, Osman, "Hoca Ahmed Yesevî'nin cennet ve cehennem çekişmesi şiirindeki hikmetler", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 4 (10), 122-145, 2017.
- Önal, Recep, "Mâtürîdî'ye göre dinlerarası diyalog", *Kelam Araştırmaları*, 11 (2), 139-180, 2013.
- Özervarlı, M. Said, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2006.
- Öztürk, Resul, "Mâtürîdî'nin kelam sisteminde Allah'ı bilme (Ârifetullah) meselesi", *EKEV Akademi Dergisi*, 9 (24), 95-110.
- Sabunî, Nureddin, *el-Kifaye fi'l-hidaye*, nşr. M. Aruçi, İstanbul: İSAM Yayınları 2014.
- Sarı, Emre, *Hoca Ahmet Yesevî*, Antalya: Nokta E-Book Publishing 2016.
- Tosun, Necdet, "Yeseviyye", *DİA*, XXXIII, 487-490, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1994). "Ehl-i sünnet", *DİA*, X, 525-530.